

Stanisław Korwin-Pawłowski w służbie idei prometejskiej

Ireneusz Piotr Maj

Stanisław Korwin-Pawłowski urodził się w 1889 r. w Witebsku¹. Zainteresowania orientalistyczne odziedziczył po swoich rodzicach. Aleksander i Michalina Korwin-Pawłowski osiedlili się w guberni witebskiej, gdzie stworzyli typową, zasymilowaną ze środowiskiem rosyjskiej inteligencji rodzinną polską enklawę. Aleksander Korwin-Pawłowski – inżynier mechanik zatrudniony na kolei Dynebursko-Witebskiej utrzymywał przyjazne stosunki zarówno z polskimi działaczami niepodległościowymi, jak i wysokiej rangi carskimi urzędnikami. Pokrewieństwo matki Michaliny z Jakubowskich Pawłowskiej wiązało Stanisława z polskimi Tatarami. Fakt ten wpłynął na jego życie w sposób zdecydowany. Emocjonalnym stosunkiem do kultury Wschodu oraz agnacją z tamtejszymi ludami tłumaczył Korwin-Pawłowski rolę „herolda zbliżenia Polski ze światem islamskim”.

Po ukończeniu gimnazjum w Kursku Korwin-Pawłowski rozpoczął naukę na wydziale matematyczno-fizycznym uniwersytetu moskiewskiego. Studia ukończył na uniwersytecie petersburskim. W 1916 r. zdał egzamin oficerski na kursach organizowanych przez marynarkę wojenną. W następnym roku podjął służbę w marynarce rosyjskiej na Morzu Czarnym, gdzie podczas I wojny światowej walczył przeciwko Turcji. W okresie wojny domowej przebywał na Zakaukaziu. W czasie krótkiego okresu niepodległości Armenii, w latach 1918-1920 organizował ormiańską flotę wojenną na jeziorze Sewan. Do Polski przybył w 1921 r. Początkowo pracował w Biurze Pomocy dla Repatriantów (1921-1923), następnie w Najwyższej Izbie Kontroli Państwowej².

Pierwszym przejawem działalności organizacyjnej Korwin-Pawłowskiego było zainicjowanie w 1922 r. Towarzystwa Polsko-Azjatyckiego – instytucji gromadzącej

¹ Na temat osoby Stanisława Korwin-Pawłowskiego brak jest w literaturze obszerniejszych informacji oprócz wspomnień, które sam spisał. Włodzimierz Bączkowski napomina o nim przy okazji opisywania działalności Orientalistycznego Koła Młodych w Warszawie, którego to Korwin-Pawłowski był kuratorem. Oprócz kilku artykułów zamieszczonych na łamach „Wschodu” opisujących genezę Instytutu Wschodniego oraz dwóch prac: *Egipt i Egipcjanie* (1954), *Stosunki Polski z Ziemią Świętą* (1958) a także *Wspomnień* (1966), S. Korwin-Pawłowski pozostawił po sobie ciekawą korespondencję związaną z jego późniejszą działalnością, którą prowadził na Bliskim Wschodzie. AAN, MSZ, sygn. 5302, k. 37-69.

² Informacje dotyczące życiorysu S. Korwin-Pawłowskiego zaczerpnięto z jego wspomnień. Por.: S. Korwin, *Wspomnienia...*, t.1,2, Warszawa 1966; A. P. Kosowski, *Działalność Stanisława Korwin-Pawłowskiego w Egipcie w latach 1932-1939*, „Przegląd Tatarski” Nr 1/2012, s. 5-9.; I. P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007, s. 37-38, 84-89.

praktyków i teoretyków zagadnień wschodnich, „źródła doświadczenia i wiedzy dla stadium początkowego polskiej polityki wschodniej”³. Celem organizacji miało być odnowienie idei Polski jako ogniwa pomiędzy Zachodem i Wschodem oraz „uzyskanie dla Polski szerokich stosunków gospodarczych jak i politycznych, przede wszystkim na Wschodzie azjatyckim, by mogła stać się państwem silnym i poważanym na Zachodzie”⁴.

Oprócz zadań ściśle naukowych założyciele Towarzystwa zamierzali skupić się przede wszystkim na ożywianiu kontaktów gospodarczych i politycznych Polski ze Wschodem⁵. Wśród pierwszych inicjatyw należy wymienić zorganizowanie w 1924 r. Polskiej Wystawy Przemysłowo-Handlowej w Konstantynopolu. W tym przedsięwzięciu prócz przedstawicieli rodzimego biznesu zaangażowani zostali również luminarze polskiej nauki, na czele ze znanym orientalistą prof. Zygmuntem Smorzewskim. Pod względem organizacyjnym – jak wspominał Pawłowski – wystawa obnażyła jednak zasadnicze braki w praktycznej znajomości języka i kultury krajów wschodnich. Doświadczenia te skłaniały polskie czynniki rządowe do poparcia projektów, które w swym ogólnym założeniu służyłyby „zaznajamianiu Polski ze Wschodem”⁶.

Stanisław Korwin-Pawłowski, działając z ramienia Towarzystwa, występował w obronie zwalnianych z Wojska Polskiego Gruzinów. Należy przypomnieć, że do 1925 r. w Wojsku Polskim zakontraktowano większość oficerów gruzińskich. Pominięto jednak kilkunastu generałów i pułkowników, których ze względu na brak odpowiednich etatów, nie zamierzano pozostawić w służbie. Wprawdzie apel Pawłowski pozostał bez odzewu, jednakże zasygnalizował potrzebę stworzenia instytucji, która ponad podziałami politycznymi jednoczyłaby środowiska oddane idei pracy na rzecz emigracji prometejskiej w Polsce⁷.

W tym samym roku w gronie osób związanych z grupą „Przymierza”, reprezentowanych przez pilsudczyka Stanisława Siedleckiego oraz przedstawicieli Towarzystwa Polsko-Azjatyckiego, na czele z „bojowym endekiem” – jak charakteryzowano Stanisława Korwin-Pawłowskiego w dokumentacji Oddziału II S.G.⁸ – zainicjowano

³ Wśród członków-założycieli Towarzystwa znaleźli się przedstawiciele władz państwowych, świata naukowego i politycznego, sfer przemysłowo-handlowych, prasy i emigracji gruzińskiej (w tym m. in.: Józef Salakaja, książę Pawle Tumanoff-Tumaniszwili, gen. Aleksandre Zacharjadze, płk. Mikheili Kandelaki, mjr Konstantine Terjaszwili). Por. *Spis Członków Towarzystwa Polsko-Azjatyckiego*, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, materiały Jana Reychmana (dalej: APAN), sygn. 282, t. 225, k. 36-39.

⁴ Tamże.

⁵ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Polsko-Azjatyckiego*, APAN, sygn. 282, t. 225, k. 62-63.

⁶ Por.: *Komitet organizacyjny Wystawy Polskiej w Konstantynopolu*, Archiwum Akt Nowych, Zespół akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AAN), sygn. 778, k. 1-2.

⁷ *List Stanisława Korwin-Pawłowskiego z Towarzystwa Polsko-Azjatyckiego*, Centralne Archiwum Wojskowe Zespół akt Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego, Ekspozytura nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego (dalej: CAW), sygn. I.303.4546.

⁸ Tamże, sygn. I.303.5534, k. 24.

dyskusję o potrzebie przemianowania Towarzystwa na Instytut Wschodni w Warszawie⁹. Działania te przerodziły się w decyzję powołania 12 marca 1926 r. w Warszawie pierwszej placówki prometejskiej¹⁰.

Korwin-Pawłowskiemu zarząd instytutu powierzył funkcję sekretarza generalnego, prezesem wybrano senatora Stanisława Siedleckiego¹¹.

W oczekiwaniu na moment, w którym czołowi propagatorzy nurtu prometejskiego uzyskają zakres wpływów i pozycję we władzach państwa, zapewniającą kreowaną przez nich ideę rozwój organizacyjny i wsparcie finansowe, Instytut utrzymywał się w głównej mierze dzięki funduszom prywatnym i pracom zleconym. Należy podkreślić, że w tym trudnym okresie zawdzięczano Korwin-Pawłowskiemu znaczne, bardzo potrzebne wsparcie materialne. To w jego mieszkaniu mieszczącym się w Warszawie na ul. Wspólnej 34 m. 5, Instytut Wschodni znalazł tymczasową siedzibę i z jego funduszy inicjowane były pierwsze prace¹². Warto nadmienić, że wśród pierwszych ofiarodawców Instytutu znalazł się ojciec Stanisława – Aleksander Korwin-Pawłowski – wówczas urzędnik w Ministerstwie Komunikacji, znany społecznik i działacz masonski¹³.

Szczególne zasługi położył Stanisław Korwin-Pawłowski na płaszczyźnie przygotowań kadry działaczy prometejskich – przyszłych łączników. Młodzież emigracyjną wspierano nie tylko moralnie, lecz również finansowo. Z inicjatywy Instytutu Wschodniego już w 1928 r. pierwsza grupa „studentów górali Kaukazu” otrzymała pomoc w formie comiesięcznego stypendium w łącznej kwocie 1.000 zł. Decyzję w tej sprawie podjął naczelnik Wydziału Wschodniego MSZ Tadeusz Hołówko. Podstawą do przyznania stypendium, ustalonego w kwocie 150 zł miesięcznie na osobę, był spis studentów-górali poświadczony przez Korwin-Pawłowskiego. Lista obejmowała dziewięć nazwisk, wśród których znaleźli się: Osetyjczycy, Czerkiesi, Dagestańczycy, Kabardyjczycy, Abchazowie. W tym zakresie Korwin-Pawłowski nawiązał współpracę Instytutu Wschodniego nie tylko z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, a także z Oddziałem II Sztabu Głównego¹⁴.

Istotną inicjatywą Korwin-Pawłowskiego było uruchomienie kursów wschodnonawczych – jak podkreślano nowatorskich, szczególnie w dziedzinie językoznaw-

⁹ APAN, sygn. 282, t. 225, k. 9.

¹⁰ S. Korwin, *Wspomnienia...*, t. 2, s. 35; „Biuletyn Instytutu Wschodniego”, Nr 2, kwiecień 1929, r. II, s. 1-2, CAW, sygn. I.303.4.5406.

¹¹ Skład osobowy zarządu ustalono na podstawie notatki przekazanej Oddziałowi II Sztabu Głównego. Por.: L. dz. 181/19 III 1929, CAW, sygn. I.303.4.5406, k. 24-26. Informacje na ten temat zamieszczono w preliminarzu budżetowym Instytutu Wschodniego: AAN, MSZ, sygn. 5272, k. 34.

¹² Zagadnienie to opisał Pawłowski w liście datowanym na 16.11.1936 r., skierowanym do ambasadora Edwarda Raczyńskiego. AAN, MSZ, sygn. 5302, k. 32.

¹³ L. Chajin, *Polskie wolnomularstwo 1920-1938*, Warszawa 1984, s. 456-462.

¹⁴ Por. *Sprawozdanie Stanisława Korwin-Pawłowskiego*, CAW, sygn. I.303.5534, k. 31-32; AAN, sygn. 6688, k. 75-76; Tamże, sygn. 6685, k. 13, 18-19, 31.

czej. Zrezygnowano mianowicie z zasady grupowej lingwistyki, wykładanej w wielu uczelniach na łączonych wydziałach, na rzecz odrębnego nauczania poszczególnych języków wschodnich. Kursy przekształcono wkrótce w Szkołę Wschodoznawczą, w której kształcili się również oficerowie Ekspozytury nr 2 Oddziału II. Pomimo znacznych trudności wynikających z kryzysu organizacyjnego, kłopotów lokalowych oraz skromnych warunków finansowych Pałowski pozyskał dla Szkoły Wschodoznawczej wybitnych reprezentantów nauki polskiej, a także obcokrajowców, specjalistów od zagadnień wschodnich oraz badaczy dziejów relacji Polski ze Wschodem. Kadra wykładowa Szkoły stanowić miała swoisty *ensemble* reprezentantów myśli wschodoznawczej, będący połączeniem różnorodnych dziedzin nauki teoretycznej i wiedzy praktycznej¹⁵.

Efekty działalności dydaktycznej – szczególnie w zakresie językoznawstwa – znalazły uznanie w Oddziale II Sztabu Głównego, a także w Ministerstwie Spraw Wojskowych. Płk Tadeusz Pełczyński w dokumencie skierowanym do wiceministra gen. Kazimierza Fabrycego stwierdzał jednoznacznie, iż: „Pierwsza i jedyna w Polsce szkoła postawiona na poziomie wschodoznawstwa europejskiego gwarantuje wyszkolenie zastępu ludzi wyspecjalizowanych w zagadnieniach i językach wschodnich. Fachowców tego rodzaju Polska prawie nie posiada a brak ich musi się odbijać ujemnie na interesach polskich na Wschodzie. Wschodoznawcy są potrzebni także polskiemu Sztabowi Głównemu dla prac informacyjnych i innych. Sztab Główny zyskałby szereg oficerów wyspecjalizowanych w sprawach Wschodu i wszechstronnie przygotowanych do pracy na poszczególnych placówkach zagranicznych i w odpowiednich resortach Sztabu Głównego”¹⁶.

Sekretarz Generalny Instytutu Wschodniego zaangażował się również w projekt utworzenia Orientalistycznego Koła Młodych – kuźni kadr prometejskich. Jak podkreślał pomysłodawca przedsięwzięcia Władysław Pełc, pozyskał on dla powyższej inicjatywy poparcie Korwin-Pawłowskiego, z którym wspólnie opracował statut i zasady organizacji biura¹⁷.

Tymczasem w miejsce prowadzonej z początku konstruktywnej współpracy, między Zarządem Koła a jego kuratorem dość szybko zaistniał poważny konflikt. W jego efekcie kierownictwo nad całością prac przejęte zostało przez Korwin-Pawłowskiego. Jego działalność w tym okresie poddana została zdecydowanej krytyce prezesa Koła Włodzimierza Bączkowskiego. Jak pisał w sprawozdaniu sporządzonym na potrzeby Ekspozytury nr 2 „suchy formalizm p. Korwin-Pawłowskiego, absolutny brak rzetelnej koncepcji pracy zastąpiony jedynie jego wielką kulturą towarzyską i używaniem członków Zarządu Koła do trzeciorzędnych funkcji po-

¹⁵ AAN, sygn. 8490, k. 6.

¹⁶ *Pismo dobieżące przydziału oficerów do Szkoły Wschodoznawczej*, CAW, sygn. I.303.5534, L. dz. 3531/Ek2 z 27 XI 1931 r.

¹⁷ Tamże, sygn. I.303.4.5516.

mocniczych w Instytucie Wschodnim”. Bączkowski ubolewał również nad faktem blokowania przez Korwin-Pawłowskiego realizacji projektów utworzenia filii OKM w innych miastach. W tym czasie ustać miały w Instytucie odwiedziny ważnych funkcjonariuszy państwowych¹⁸.

Wzajemną niechęć pogłębiały podejmowane przez opiekuna OKM próby rozwiązania zarządu a także likwidacji organizacji. W tym celu Korwin-Pawłowski miał pozyskać nawet poparcie prezesa Instytutu S. Siedleckiego.

Od 1930 r. działalność polityczna Korwin-Pawłowskiego zostaje wyraźnie ograniczona. Częsta krytyka jego osoby ze strony przedstawicieli emigracji powodowała wytworzenie się złego klimatu w placówce i była przedmiotem troski nie tylko zarządu Instytutu. Przyczyna sporu tkwiła w niemożności zaakceptowania przez sekretarza generalnego ingerencji w sprawy Instytutu niechętnych mu kół sztabowych. Nie bez znaczenia był tu również fakt utrzymywania się przez dłuższy czas negatywnej atmosfery osobistych uprzedzeń i niechęci wynikających z konieczności podporządkowania się arbitralnym decyzjom Pawłowskiego¹⁹.

Czarę goryczy miała przelać, w opinii Oddziału II, decyzja sekretarza generalnego Instytutu o wyeliminowaniu Górali Kaukaskich i Tatarów z terenu Instytutu poprzez „postawienie im ультимatywnego terminu przeprowadzki bez wyznaczenia innego lokalu”. Na skutek interwencji oficerów Oddziału II Sztabu Głównego i arbitrażu Prezesa Centralnego Komitetu Ukraińskiego Mykoły Kowalskiego konflikt pozornie został zażegnany. Nieufność Górali względem poczynań sekretarza generalnego odcisnęła się jednak piętnem na dotychczasowym dorobku Instytutu. Rezultatem takiego stanu rzeczy było przeniesienie ośrodka działalności politycznej emigracji do utworzonego w 1930 r. Klubu „Prometeusz”. Jak pisał W. Bączkowski: „Od chwili założenia ‘Prometeusza’, między Instytutem Wschodnim a wymienionym klubem i wszystkimi jego członkami (Ayas Ishaki, Górale Kaukascy, Gruzini) panowały naprężone i nieprzyjazne stosunki”. Konflikt emigrantów z władzami Instytutu, w tym szczególnie z jego ówczesnym sekretarzem generalnym wywołany arbitralnym, „poniżającym godność osobistą” sposobem postępowania S. Korwin-Pawłowskiego skłaniał młodzież kaukaską do bojkotu tej kurateli poprzez oficjalne zrzekanie się stypendiów²⁰.

Do bezpośredniej interwencji Szefa Ekspozytury nr 2 Oddziału II SG na terenie OKM doprowadzić miał incydent wywołany odczytem Wassana Gireja Dżabagi. Prelekcja dotyczyła Kaukazu Północnego podczas rewolucji i miała miejsce w siedzibie Koła w 1929 r. Tematem odczytu była „nagonka” na ideologię góralską, określoną przez prelegenta jako fikcję. W konsekwencji przywódc-

¹⁸ Sprawozdanie W. Bączkowskiego, CAW, E2 OII SG, sygn. I.303.4.5554.

¹⁹ I. P. Maj, dz. cyt., s. 37-38, 84-89.

²⁰ Por.: *Notatka W. Bączkowskiego dotycząca współpracy z emigracją polityczną na terenie Instytutu Wschodniego*. Tamże, sygn. I.303.4.5554.

cy emigracyjni, opuścili w toku odczytu salę, nie ukrywając swego oburzenia. Incydent ten – w opinii oficerów Oddziału II - miał być inspirowany przez p. Korwin–Pawłowskiego²¹.

Decyzją zarządu OKM, popartą przez Tadeusza Hołówkę, Korwin-Pawłowski zastąpiony został na stanowisku kuratora przez dyrektora Biura Personalnego MSZ kpt. Wiktora Tomira Drymmera. Na ostateczną decyzję ustąpienia Pawłowskiego z Instytutu Wschodniego władze będą czekać jeszcze rok. Według relacji Edmunda Charaszkiewicza, T. Hołówko początkowo nie wyrażał zgody na usunięcie z Instytutu S. Korwin-Pawłowskiego, stwierdzając, że „p. Pawłowski powinien pozostać na terenie Instytutu, ale jako członek Zarządu z pozbawieniem go funkcji sekretarza”²².

Swoistym probierzem zaufania władz względem osoby Korwin-Pawłowskiego okazała się sprawa utworzenia Towarzystwa Polsko-Kaukaskiego przy Instytucie Wschodnim. W celu przyciągnięcia do Instytutu działaczy narodowościowych zarząd placówki przystąpił w marcu 1930 r. do realizacji uchwały o utworzeniu Towarzystwa. Do udziału w pracach organizacyjnych zaproszeni zostali liczni przedstawiciele emigracyjni (Barasbi Baytugan, Hassan Bahaeddin Bej Chursz, Mahomet Czukua, R. Kazbek, Sulejman Metsuk, Giorgi Nakaszdze, Józef Salakaja i Mustafa bej Weksli). Za cel działalności organizacji obrano: zaznajomienie społeczeństwa z sytuacją polityczną, ekonomiczną i etnograficzną narodów kaukaskich, dostarczenie prelegentów do odczytów o Kaukazie dla organizacji społecznych, robotniczych, szkół a nawet oddziałów wojskowych; propagowanie przyjaźni polsko-kaukaskiej na gruncie życia towarzyskiego i społecznego; stworzenie punktu oparcia moralnego dla narodów zagarniętych przez ZSRR; pomoc i opiekę nad przedstawicielami narodów kaukaskich w Polsce. Niestety, sprawa utworzenia towarzystwa zakończyła swój byt „na biurkach” szefów Oddziału II i Wydziału Wschodniego MSZ²³.

W piśmie skierowanym do Korwin-Pawłowskiego Tadeusz Hołówko stwierdzał, że „myśl stworzenia Towarzystwa Polsko-Kaukaskiego przy Instytucie Wschodnim kryje w sobie niebezpieczeństwo rozproszenia wysiłków nielicznej kolonii kaukaskiej na terenie Warszawy” i proponował „wykluczenie z programu Towarzystwa Polsko-Kaukaskiego wszelkich momentów politycznych, które muszą i nadal całkowicie skupiać się w Prometeuszu”²⁴.

²¹ Por. L. 692/I z dn. 19 XI 1929, L.812/2/5 1930, tamże, sygn. I.303.4.5406. O bliskich kontaktach S. Korwin–Pawłowskiego z domem Dżabagich wspomina Dżennet Dżabagi-Skibniewska. Por.: T. Zaniewska, *Dżennet znaaczy raj*, Białystok 2002, s. 32.

²² CAW, sygn. I.303.4.5406. L. 760/I, 17 XII 1929.

²³ Tamże, sygn. I.303.4.5422, L. dz. 1076/II/2/I z 18 III 1930.

²⁴ *List Naczelnika Wydziału Wschodniego MSZ Tadeusza Hołówki do Stanisława Korwin-Pawłowskiego*. APAN, sygn. 282, t. 225, k. 46-47.

W efekcie interwencji naczelnika Wydziału Wschodniego MSZ T. Hołówki oraz Szefa Oddziału II Sztabu Głównego T. Schaetzela, sekretarz generalny Instytutu - obciążony dodatkowo zarzutem „dyletanctwa i niefachowości” - zastąpiony został na sprawowanym poprzednio stanowisku przez historyka doc. dr Olgierda Górkę. Pomijając fakt, że arbitraż ten w wysokim stopniu krzywdził Stanisława Korwin-Pawłowskiego, pozostało jeszcze odium okoliczności, w jakich usunięto człowieka tak zasłużonego dla Instytutu²⁵.

Uzasadniając swą dymisję Korwin-Pawłowski pisał: „Instytut Wschodni prócz zadań czysto naukowych ma szereg innych, wkraczających bądź w dziedzinę stosunków społecznych bądź politycznych z narodami wschodnimi. W tej części swej pracy winien Instytut ściśle współpracować z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, zaś niezbędnym warunkiem by współpraca taka była owocna, jest naturalnie zupełne zaufanie tego Ministerstwa do osób mających w łonie Instytutu wpływ na przebieg jego działalności. Takiego zaufania, jako sekretarz generalny, nie posiadam”²⁶.

W opublikowanych w połowie lat sześćdziesiątych wspomnieniach, trudnych do zweryfikowania wobec szczupłości innych źródeł, Stanisław Korwin-Pawłowski główną rolę w utworzeniu Instytutu Wschodniego przypisuje swojej osobie. Świadome pominięcie przezeń faktu zaangażowania w prace organizacyjne pozostałych członków założycieli potwierdza tezę o konflikcie, jaki zaistniał w łonie Instytutu²⁷.

Trudno dziś ocenić, czy swą nadrzędną pozycję we władzach Instytutu wykorzystywał Korwin-Pawłowski dla zaspokojenia własnych ambicji. Bez wątpienia specyfika pracy na piastowanych przez niego stanowiskach wymuszała nierzadko konieczność podejmowania arbitralnych i mało popularnych decyzji. Bywały one przyczyną „osobistych niechęci i zdrażnień” na terenie Instytutu.

Spór ten dotyczył zagadnień kluczowych dla działalności każdej instytucji - tj. celów, form pracy i źródeł finansowania. Ostateczne zwycięstwo opcji politycznego ukierunkowania działań Instytutu Wschodniego na rzecz koncepcji prometejskiej było możliwe dopiero pod koniec lat dwudziestych. Takim rozwojem sytuacji zainteresowana była grupa „Przymierza”, skupiona w Instytucie wokół senatora Siedleckiego. Liczono przy tym na oparcie działalności placówki o dotację Oddziału

²⁵ Wspomina o tym fakcie w piśmie skierowanym do wicedyrektora Departamentu Politycznego MSZ Tadeusza Kobyłańskiego radca ambasady RP w Moskwie dr Tadeusz Jankowski. Por.: AAN, sygn. 5302, k. 68.

²⁶ *List Stanisława Korwin-Pawłowskiego do Zarządu Instytutu Wschodniego*. APAN, sygn. 282, t. 225, k. 113-114.

²⁷ Por. przemówienie S. Siedleckiego wygłoszone na pierwszym walnym zgromadzeniu członków założycieli Instytutu 10 grudnia 1928 r., a w szczególności następujące słowa: „Instytut Wschodni jest dzieckiem dwu organizacji, które w latach 1920 i 1922 powstały w Warszawie, mianowicie ‘Przymierza’ i Towarzystwa Polsko-Azjatyckiego”. Por.: „Biuletyn Instytutu Wschodniego”, nr 2, kwiecień 1929, s. 1-2. CAW, sygn. I.303.4.5406.

II Sztabu Generalnego WP i Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP. Jak dowodził Korwin-Pawłowski, ale już w warunkach PRL – był on przeciwnikiem tej opcji. Miał wówczas reprezentować środowisko, niechętne antysowieckiej działalności politycznej ugrupowań emigracyjnych, zakładające rozwój Instytutu w kierunku naukowym, bez ingerencji w zagadnienia białoruskie, ukraińskie i kaukaskie. Szereg działań podejmowanych do końca lat dwudziestych przez sekretarza generalnego Instytutu Wschodniego, we współpracy z czynnikami rządowymi, sprzyjających integracji środowisk prometejskich, nie potwierdza tej tezy²⁸.

Ocena działalności Stanisława Korwin-Pawłowskiego przysparza niemałe trudności. W opinii ówczesnych władz „bezpośredni zarządca Instytutu Wschodniego” był osobą kontrowersyjną. Z jednej strony podziwiano jego inteligencję, „kolosalną energię i uporczywość w dążeniu do obranych wcześniej celów”, ceniono inicjatywę i oddanie w opiece nad emigracją; z drugiej – oskarżano o awanturnictwo i „usposobienie dyktatorjalne odstręczające wybitne jednostki od współpracy z Instytutem”. Pochlebne opinie na temat Korwin-Pawłowskiego przedstawili Ministerstwu Spraw Zagranicznych: Edward Raczyński (wówczas ambasador RP w Londynie) i Tadeusz Jankowski (radca ambasady RP w Moskwie)²⁹.

Jak wspominał po latach W. Bączkowski: „Niezależnie od zasadności, bądź nie krytyki osoby sekretarza generalnego Instytutu Wschodniego, nie można mu odmówić zaangażowania, ogromu pracy i serca, które włożył w pierwszym, niełatwym przecież okresie działania Instytutu. W pamięci pracowników tej placówki zapisał się jako człowiek „obeznany z Sowietami i Kaukazem”, opiekun młodzieży akademickiej oraz zadeklarowany sympatyk i znawca kultury narodów Orientu, czemu dał najlepszy wyraz w późniejszym etapie swojego życia.

W jednym z dokumentów adresowanych do Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, jego autor, Edward Raczyński – swojego czasu z-ca Naczelnika Wydziału Wschodniego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, opisywał Korwin-Pawłowskiego następującymi słowami: „Sprawiedliwość każe mi oddać, że słowa krytyki, które mnie wówczas dochodziły pod adresem pana Pawłowskiego nie wydawały mi się, (poza zarzutem niefachowości), posiadać głębszych korzeni, a wypływać zdawały mi się z tak częstych u nas osobistych niechęci i zadrążeń. Pan Pawłowski uderzał mnie osobiście wielkim zapałem dla zagadnień wschodnich (zwłaszcza Bliskiego Wschodu)”³⁰.

Ostatnie słowa senatora Siedleckiego skierowane do swojego dotychczasowego współpracownika brzmiały wymownie: „Życzę Panu, by praca Pańska tak konsekwentna, tak uparta i tak bezinteresowna (myślę oczywiście o Instytucie i o Wschodzie) przyczyniła się w stopniu, jak powinna, do powiększenia chwały i potęgi naszej

²⁸ Por.: S. Korwin, *Wspomnienia...*, t.2, s. 51.

²⁹ AAN, sygn. 5302, k. 29-30, 68.

³⁰ Tamże, sygn., 5302, k. 29.

tak jeszcze ubogiej i niepotężnej Ojczyzny. Niechże ta rozumna i bezinteresowna praca przyczyni się do zapisania Pańskiego nazwiska w dziejach tej Ojczyzny jeśli nie wielkimi to jednak złotymi literami”³¹.

Wątpliwości co do moralnej oceny poczynań pojawiają się w odniesieniu do kolejnego etapu życia Korwin-Pawłowskiego – nie związane go już z Instytutem Wschodnim. Najdobitniej wyraził je Mufti dr Jakub Szynkiewicz, który w dokumencie skierowanym do Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP powątpiewał „w szczerłość uczuć p. Pawłowskiego do Islamu”, stwierdzając przy tym, iż zmiany wiary na muzułmańską dokonał on na tle politycznym, w celu „odegrania pewnej roli przy dworze władcy muzułmańskiego na Wschodzie”³².

Działalność polityczna Korwin-Pawłowskiego na Bliskim Wschodzie w latach 1932-1939 śledzona była uważnie przez polskie i brytyjskie władze i utrwaliła swój ślad w tajnej dokumentacji MSZ. W mniemaniu urzędników polskich przedstawicielstw dyplomatycznych uchodził on wśród miejscowej ludności za „tajemniczego wysłannika rządu polskiego”, a jego aktywność miała na celu „zorganizowanie wojskowego przysposobienia Arabów”³³. Przyjęcie islamu oraz studia na uniwersytecie muzułmańskim Al-Azhar, przybliżyły Korwin-Pawłowskiego do elit świata muzułmańskiego i politycznej emigracji arabskiej w Egipcie. W Kairze założył biuro Polskiej Agencji Telegraficznej do spraw arabskich i pełnił rolę korespondenta. Owocem tych kontaktów była nominacja na obserwatora z ramienia Ligi Panislamskiej (Ligi Arabskiej) i uczestnictwo w rozmowach rozjemczych w czasie konfliktu saudyjsko-jemeńskiego (1934 r.) oraz udział w powstaniu palestyńskim (1936 r.)³⁴.

W czerwcu 1939 r., po wieloletnim pobycie w Egipcie, Stanisław Korwin-Pawłowski powrócił do Warszawy. Decyzja przyjazdu do Polski w tak niekorzystnym okresie była niewątpliwie wymuszona. Wynikała z konieczności podporządkowania się dyrektywom rządu egipskiego, który, pod wpływem „zaleceń” brytyjskiej dyplomacji, uznał Korwin-Pawłowskiego za *persona non grata*³⁵. Osoba byłego sekretarza generalnego Instytutu Wschodniego stała się dla polskich władz cennym źródłem informacji, w tym szczególnie dotyczących sytuacji politycznej na Bliskim Wschodzie. W Oddziale II Sztabu Głównego Korwin-Pawłowski kontaktował się z oficerem Referatu „Wschód” kpt. Bohdanem Butkiewiczem, który zainteresowany był przede wszystkim relacjami niemiecko-włoskimi oraz anglofobskimi nastrojami wśród dygnitarzy irańskich. Rozmowy w Wydziale Wschodnim MSZ oscylowały wokół sytuacji w Instytucie Wschodnim. Wedle relacji Korwin-Pawłowskiego zaproponowano

³¹ List Stanisława Siedleckiego do Stanisława Korwin-Pawłowskiego z 8.01.1930 r., APAN sygn. 282, t. 225, k. 49-50.

³² AAN, sygn. 5302, k. 57-58.

³³ Tamże.

³⁴ A. P. Kosowski, dz. cyt., s. 7-9.

³⁵ Tamże.

mu „by nie zwlekając zapoznał się ze stanem Instytutu (...) i opracował szczegółowy plan uzdrowienia instytucji”³⁶.

W sytuacji nadciągającego konfliktu zbrojnego podjęcie wiążących decyzji w sprawie zaangażowania nowych sił w prace na rzecz Instytutu okazało się niemożliwe. Sztab Główny WP i Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP wyznaczyły Korwin–Pawłowskiemu inne zadania. Z dniem 1 września 1939 r. otrzymał nominację na przedstawiciela Polskiej Agencji Telegraficznej w Iranie oraz propozycję organizacji polskiego konsulatu w Teheranie. Wybuch wojny pokrzyżował te plany³⁷.

Dalsze losy Stanisława Korwin-Pawłowskiego, typowe dla wielu przedstawicieli polskich elit politycznych i intelektualnych, składają się na tragiczny obraz dziejów okresu okupacji hitlerowskiej i sowieckiej. W latach 1940-1944 był więźniem Pawiaka i Oświęcimia. Przeżył dzięki wstawiennictwu niemieckiego oficera, z którym zawarł znajomość jeszcze w Egipcie. Ze skutkami eksterminacji ludności polskiej przyszło mu jednak zetknąć się ponownie. Uczestniczył jako protokolant w akcji ekshumacyjnej ofiar powstania warszawskiego zorganizowanej przez Polski Czerwony Krzyż³⁸.

Zaprezentowany rys biograficzny Stanisława Korwin-Pawłowskiego jest kolejnym uzupełnieniem w dyskusji nad działalnością ruchu prometejskiego w Polsce. Na racjonalną, pozbawioną piętna ahistoryczności analizę czeka jeszcze ostatni rozdział jego życia. Wspomnieć należy, że od 1945 r. Korwin-Pawłowski znalazł zatrudnienie w Ministerstwie Spraw Zagranicznych – jego prometejski życiorys nie mógł przecież umknąć zainteresowaniu nowych mocodawców. Z pewnością jednak należy stwierdzić, że nietuzinkowa, barwna i nadal tajemnicza postać „Lawrence’a Polskiego”³⁹ zasługuje na opracowanie pełnej naukowej biografii.

Dr Ireneusz Piotr Maj – historyk, adiunkt na Wydziale Humanistycznym Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, specjalizuje się w historii najnowszej Polski i stosunkach polsko-radzieckich w dwudziestoleciu międzywojennym.

³⁶ Kpt. Bohdan Butkiewicz kierował IV Działem Dalekiego Wschodu Referatu „Wschód”; S. Korwin, *Wspomnienia...*, t. 2, s. 217.

³⁷ S. Korwin, *Wspomnienia...*, t. 2, s. 345.

³⁸ Tamże.

³⁹ Odniesienie do artykułu zamieszczonego w piśmie „El-Arab” pt. *Lawrence Polski*. S. Korwin-Pawłowski przyrównano tam do postaci Thomasa Edwarða Lawrence’a (1888-1935), znanego jako Lawrence z Arabii - brytyjskiego oficera i agenta wywiadu. I. P. Maj, dz. cyt., s. 37.

Stanisław Korwin-Pawłowski's Service to the Promethean Idea

Ireneusz Piotr Maj

Evaluating the activity of Stanisław Korwin-Pawłowski (1889-1970) causes some difficulty. The authorities of Poland during the inter-war period perceived him as a controversial person. On the one hand, people admired his intelligence, energy and persistence in striving to achieve planned goals. His initiative and devotion in taking care of emigration circles were appreciated. On the other hand, he was also accused of being rash and possessing a dictator-like temperament.

Korwin-Pawłowski inherited his oriental interests from his parents. His mother's cognation connected him with Polish Tatars and this fact had a decisive influence on his life. An emotional attitude towards the culture of the East and kinship with Eastern nations served to justify his self-styled role of a "herald of the closure of Poland and the world of Islam" which he tried to play.

After completing his studies at Saint Petersburg University, he served as a Russian naval officer (Black Sea Fleet) during World War I. During the civil war he stayed in Transcaucasia. During the brief period of Armenian independence (1918-1920), he organized

Станислав Корвин-Павловский на службе прометейской идеи

Иренеуш Петр Май

Оценка деятельности Корвин-Павловского (1889-1970) вызывает значительные трудности. Польские власти в междувоенный период воспринимали его двояко. С одной стороны восхищались его интеллигентностью, энергичностью и настойчивостью в стремлении достижения поставленных целей, ценили его инициативность и преданность в вопросах опеки над эмиграцией; с другой стороны - обвиняли в авантюризме и диктаторском нраве.

Заинтересованность Востоком Корвин-Павловский унаследовал от родителей. Родство матери связывало его с польскими татарами, и этот факт оказал решающее влияние на его жизнь. Эмоциональным отношением к культуре Востока, а также тесной связью с жителями Востока объяснял он роль «вестника сближения Польши с исламским миром», которую он пытался сыграть.

Получил образование в Санкт-Петербургском университете, во время Первой мировой войны получил звание офицера запаса Черноморского флота. В период гражданской войны находился на Закавказье.

В непродолжительный период независимости Армении (1918-1920) организовал армянский военный флот на озере

Armenia's military fleet on Lake Sevan. After returning to Poland, he initiated a Polish-Asian Society in Warsaw. From 1925, together with Stanisław Siedlecki, he began the organization of an Eastern Institute. He became its first secretary general. This was a place where he took care of promethean emigrants, initiated Eastern Studies' courses and where he was the tutor of the Oriental Youth Circle.

During the period of 1932-1939, Korwin-Pawłowski was very active in the Middle East. His conversion to Islam and studies at the Muslim Al-Azhar University brought Korwin-Pawłowski close to the elites of the Muslim world and the Arab political emigration in Egypt. A result of these contacts was his nomination as an observer on behalf of the Pan-Islamic League (Arab League) and participation in the arbitration talks during the Saudi-Yemen conflict in 1934, as well participation in the Palestinian uprising in 1936.

In June 1939, after a long stay in Egypt, he returned to Warsaw. On the 1st of September 1939, Korwin-Pawłowski was nominated as a representative of the Polish Telegraph Agency in Iran and received a proposal to organize the Polish consulate in Teheran. These plans were cut short by the outbreak of World War II.

There is no larger body of information about Korwin-Pawłowski in literature, apart from the ones written by his own pen. Apart from several articles published in "East-Orient" describing the beginnings of the Eastern Institu-

Севан. Прибыв в Польшу, основал в Варшаве Польско-Азиатское объединение. Начиная с 1925 года вместе со Станиславом Седлецким работал над созданием Восточного Института, став его первым генеральным секретарем. Занимался опекой над «прометейскими» эмигрантами, основал Курсы Востоковедения, был куратором Востоковедческого Клуба для Молодежи.

В 1932-1939 гг. Корвин-Павловский вел активную политическую деятельность на Ближнем Востоке. Принятие ислама, а также учеба в мусульманском университете Аль-Азар сблизили его как и с элитами мусульманского мира, так и с арабской политической эмиграцией в Египте. Плодом этих контактов стала его номинация на пост наблюдателя от Панисламской Лиги (Лиги Арабской) и участие в переговорах во время Саудовско-Йеменского конфликта (1934 г.), а также его участие в палестинском восстании (1936 г.).

В июне 1939 г., после многолетнего пребывания в Египте, он вернулся в Варшаву. 1 сентября 1939 г. был номинирован на пост представителя Польского Телеграфного Агентства в Иране и получил предложение организовать польское консульство в Тегеране. Начало войны положило конец его планам.

В литературе нет более обширных сведений о личности Станислава Корвин-Павловского, кроме как в его воспоминаниях. Кроме нескольких статей, опубликованных на страницах «Восток», описывающих зарождение Восточного Института, а также нескольких научных работ: «Египет и египтяне»

te and two papers; *Egypt and Egyptians* (1954), *Relations between Poland and the Holy Land* (1958), as well as *Memoirs* (1966), Korwin-Pawłowski also left much interesting correspondence connected to his later activity in the Middle East.

(1954), «Отношения Польши и Святой Земли» (1958) и «Воспоминания» (1966). С. Корвин-Павловский оставил после себя интересную переписку, связанную с его более поздней деятельностью на Ближнем Востоке.

